

Sankcje i kontrsankcje. Przyczyny obecnego kryzysu ekonomicznego w Rosji

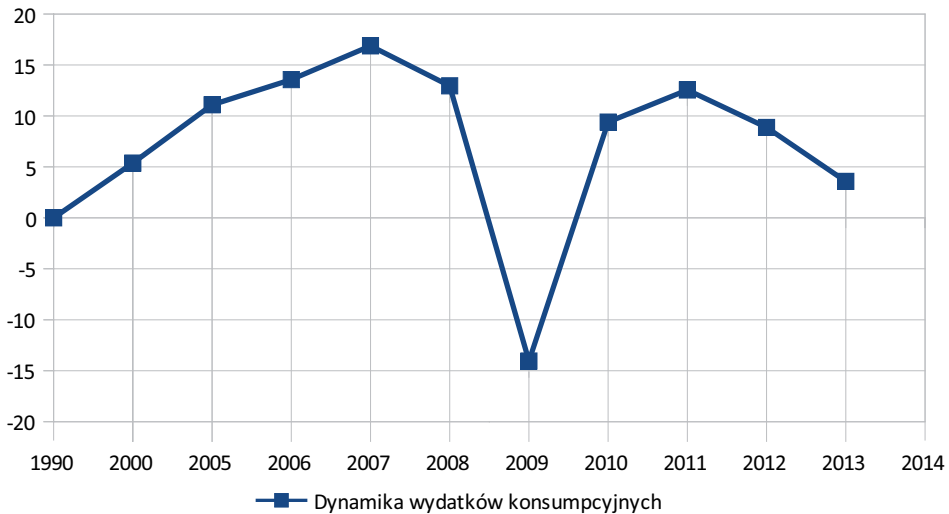
Anna Madej

Kwestia sankcji i kontrsankcji nie wydaje się obecnie kluczowa dla sytuacji ekonomicznej Rosji. Ograniczenia, wprowadzone po aneksji Krymu, mogą wzmacniać problemy strukturalne gospodarki rosyjskiej, które ujawniły się w związku ze spadkiem cen surowców. Z tej perspektywy większym kłopotem dla władz Rosji może być zmarnowanie „tłustych lat” niż reakcja świata zachodniego na sytuację na Ukrainie. Osłabienie współpracy może mieć jednak znaczenie w dalszej perspektywie, oddalając szanse potrzebnej modernizacji.

Objęcie władzy przez Władimira Putina w 2000 r. zbiegło się z gwałtownym wzrostem cen ropy naftowej, które utrzymywały się na stosunkowo wysokim (za wyjątkiem kryzysu lat 2008–2009) poziomie przez kolejne czternaście lat. Pozwoliło to rosyjskim władzom rozwiązać wiele problemów społecznych, utworzyć fundusze rezerwowe, zrealizować ambitne projekty infrastrukturalne, zaanonsować plany modernizacji przemysłu, rolnictwa i obronności. Rozwinęła się rosyjska klasa średnia, zdecydowanie zmniejszyła się liczba osób, żyjących poniżej progu ubóstwa. W 2012 r. Rosja została członkiem Światowej Organizacji Handlu i prowadziła rozmowy na temat zniesienia wiz na obszar Schengen i utworzenia wspólnej przestrzeni gospodarczej z Unią Europejską¹. Uznawana była za państwo przynajmniej formalnie demokratyczne, a po oddalonych od Europy Zachodniej konfliktach militarnych (wojna w Czeczenii, wojna w Gruzji) powrót do *business as usual* był szybki, nie tylko na poziomie politycznym, ale przede wszystkim gospodarczym. 140-milionowy, gwałtownie rozwijający się rynek potrzebował wszelkich produktów, wzrost konsumpcji wynosił ok. 5 proc. rocznie niemal przez cały okres prezydentury W. Putina.

¹ Por. rozmowy w Deauville w 2010 r., szerzej na ten temat: *Российско-французско-германские переговоры (Rozmowy rosyjsko-francusko-niemieckie)*, <http://special.kremlin.ru/events/president/news/9286> (dostęp: 27 maja 2015 r.).

Wykres 1. Dynamika wydatków konsumpcyjnych w Rosji, proc. w stosunku do roku poprzedniego

Źródło: na podstawie *World Bank database*, <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

Federacja Rosyjska stosunkowo szybko poprawiała również swoją pozycję w rankingu *Doing Business* (awansowała z miejsca 119. w 2008 r. na 62. w 2014 r.), prowadziła także przemyślaną politykę celną, co zachęcało przedsiębiorstwa zagraniczne do lokowania produkcji w Rosji. Ukoronowaniem polityki ukierunkowanej na bogacenie się i zbliżenie z Zachodem miała być organizacja olimpiady zimowej w Soczi.

Kryzys rosyjsko-ukraiński był ciosem dla Zachodu, a spadek cen ropy obnażył wszystkie słabości rosyjskiej gospodarki: uzależnienie od wydobycia surowców, brak siły roboczej, nieprzejrzyste przepisy, rozbudowana biurokracja i wpływ oligarchów.

W niniejszym artykule zostanie dokonana analiza stanu rosyjskiej gospodarki z uwzględnieniem kierunków zmian po wprowadzeniu sankcji. Przedstawione zostaną przyczyny obecnego kryzysu, ocenione będą możliwości wykorzystywania metody „zakręcania kurka” jako mechanizmu oddziaływania politycznego oraz zobrazowany zostanie rzekomy zwrot Rosji w kierunku azjatyckim.

Analiza makroekonomiczna gospodarki Federacji Rosyjskiej na przełomie 2014 i 2015 r.

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne, YtY (w stosunku do roku poprzedniego)

	2013	2014
PKB, %YtY	101,6	100,6
CPI (wskaźnik cen konsumpcyjnych), %YtY	100,5	111,4
Wskaźnik produkcji przemysłowej, %YtY	100,4	101,7
Inwestycje w środki trwałe, %YtY	100,6	97,5
Realne dochody ludności, %YtY	103,4	99,0
Płaca realna, %YtY	102,7	101,3
Średnia miesięczna płaca nominalna, RUR	39648	32600
Poziom bezrobocia, % osób w wieku produkcyjnym	5,6	5,2
Obroty handlu detalicznego, %YtY	103,5	102,5
Eksport, mld USD	523,3	493,6
Import, mld USD	341,3	308,0
Średnia ceny ropy Urals, USD/bar	109,9	97,6

Źródło: na podstawie Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, Мониторинг «Об итогах социально-экономического развития Российской Федерации по итогам 2014 г. (Monitoring „O wynikach rozwoju społeczno-gospodarczego Federacji Rosyjskiej w 2014 r.), http://economy.gov.ru/wps/wcm/connect/97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429/%D0%98%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B8_2014.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429 (dostęp: 7 lutego 2015 r.).

Na sytuację rosyjskiej gospodarki złożyły się słaba koniunktura na świecie (światowy wzrost gospodarczy oceniano w 2014 r. na ok. 2,6 proc.²), załamanie się cen ropy naftowej, niepewność inwestorów w związku z nałożeniem sankcji i poważne problemy strukturalne. Niskie ceny ropy nie spowodowały recesji, jak w 2008 r., ponieważ popyt na surowce pozostał na dość wysokim poziomie, a przyczyną spadku cen był wzrost podaży w związku

² World Bank database, <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

z powrotem graczy bliskowschodnich i rozwojem niekonwencjonalnych technologii wydobywania w USA, a także grudniowa decyzja OPEC o pozostawieniu sprzedaży na dotychczasowym poziomie³. Jednak rosyjska gospodarka jest obecnie w o wiele gorszej kondycji niż podczas kryzysu lat 2008–2009. Sytuacja geopolityczna, utrzymanie sankcji i odcięcie od międzynarodowych rynków finansowych zmniejszają możliwość manewru rosyjskich władz, a fundusz rezerwowy wynosi zaledwie 4,7 proc. PKB⁴, co z trudem wystarczy na pokrycie planowanego na 2015 r. deficytu budżetowego.

Wprowadzenie przez Rosję kontrksankcji z jednej strony przyczyniło się do ograniczenia importu i zmniejszenia ryzyka ujemnego salda w handlu zagranicznym, z drugiej zaś było jedną z przyczyn wzrostu inflacji i ograniczenia popytu wewnętrznego. Zastąpienie towarów importowanych produktami rodzimymi nie jest prawdopodobne w perspektywie krótkookresowej ze względu na konieczność inwestycji niezbędnych do wzrostu możliwości produkcyjnych. Te z kolei są utrudnione przez drogi kredyt. Zaostrzenie sytuacji geopolitycznej i wprowadzenie sankcji gospodarczych, a także ograniczenie dostępu do finansowania i twarda polityka pieniężna negatywnie wpływają również na popyt inwestycyjny i nastroje konsumencie, co zwiększyło odpływ kapitału i przyczyniło się do wzrostu inflacji.

Wartość nominalna produktu krajowego brutto Federacji Rosyjskiej wyniosła w 2014 r. blisko 71 mld rubli (1,3 mld dolarów), wzrost gospodarczy oceniano na 0,6 proc. Dynamika realnych dochodów ludności, a także realne zarobki spadały, niższe wartości miały również obroty handlowe⁵.

Wskaźnik inwestycji w środki trwałe przez cały 2014 r. był ujemny i wyniósł -2,5 proc. Wobec braku dużych publicznych projektów inwestycyjnych i wzrostu niepewności w środowiskach biznesowych pojawiła się tendencja do wyprowadzania kapitału, zamiast do rozwoju. Ponadto inwestycje były hamowane przez drogi kredyt i brak popytu wewnętrznego. Głównym czynnikiem wzrostu gospodarczego pozostawała konsumpcja, jednak wzrost zadłużenia gospodarstw domowych, słaby rubel i nieoczekiwanie wysoka inflacja miały zdecydowanie negatywny wpływ na ten wskaźnik, zmniejszając

³ *World Bank Russia Economic Report 33: The Dawn of the New Economic Era*, <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/04/01/russia-economic-report-33> (dostęp: 1 kwietnia 2015 r.).

⁴ Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, *Мониторинг «Об итогах социально-экономического развития Российской Федерации по итогам 2014 г. (Monitoring „O wynikach rozwoju społeczno-gospodarczego Federacji Rosyjskiej w 2014 r.)*, http://economy.gov.ru/wps/wcm/connect/97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429/%B3%D0%B8_2014.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429 (dostęp: 7 lutego 2015 r.).

⁵ Dane Federalnej Agencji Statystycznej Federacji Rosyjskiej, www.gks.ru (dostęp: 1 kwietnia 2015 r.).

udział konsumpcji we wzroście PKB do 1,1 proc. (w 2013 r. udział ten wynosił 2,7 proc., w 2012 – 4,3 proc.)⁶.

Eksport ropy naftowej (w ujęciu ilościowym) obniżył się o 6,7 proc., gazu ziemnego o 10,9 proc., eksport węgla kamiennego wzrósł o 8 proc.⁷.

Kurs rubla obniżył się w 2014 r. o 32,7 proc. w ujęciu nominalnym i o 27,2 proc. w ujęciu realnym⁸. W stosunku do dolara amerykańskiego rubel stracił 34,5 proc. wartości, w stosunku do euro – 26,6 proc., funta – 31,3 proc., franka szwajcarskiego – 28 proc., jena – 25,6 proc. Rubel słabł sukcesywnie od końca 2013 r., jednak gwałtowne zaostrenie się tej tendencji w drugiej połowie 2014 r. przyspieszyło decyzją Banku Centralnego o wprowadzeniu płynnego kursu walutowego – tylko w październiku 2014 r. stabilizacja waluty kosztowała 30 mld dolarów, sytuacja uspokoiła się nieco po 10 listopada 2014 r., kiedy wprowadzono kurs płynny. Kolejne pogorszenie nastąpiło po listopadowej decyzji OPEC o utrzymaniu wysokiego wydobycia ropy – wtedy Bank Centralny wydał kolejne 10 mld dolarów, a 16 grudnia 2014 r. podniósł stopy procentowe z 10,5 proc. do 17 proc. Kryzys został opanowany, jednak kosztem poważnej inflacji – wskaźnik cen konsumpcyjnych w grudniu osiągnął 11,4 proc. (w stosunku do 2013 r.), roczna inflacja przekroczyła poziom 14 proc., nienotowany w Rosji od 2002 r. Najbardziej podrożały produkty żywnościowe po wprowadzeniu kontrsankcji⁹.

Tabela 2. Wzrost cen konsumpcyjnych na tle spadku importu

Wzrost cen konsumpcyjnych					Import październik – listopad 2014	
	grudzień 2014 r. do grudnia 2013 r.	grudzień 2014 r. do sierpnia 2014 r.	listopad (w stosunku do miesiąca poprzedniego)	grudzień (w stosunku do miesiąca poprzedniego)	Wzrost cen (USD)	Dynamika importu
Poziom inflacji	11,4	5,7	1,3	2,6		
Produkty spożywcze	15,4	7,3	2	3,3		-19,2
Bez warzyw i owoców	14,7	6,9	1,3	2,2		

⁶ *World Bank Russia Economic Report...*, *op.cit.*

⁷ Dane Ministerstwa Energetyki Federacji Rosyjskiej, www.minenergo.ru (dostęp: 1 kwietnia 2015 r.).

⁸ *Мониторинг...*, *op.cit.*

⁹ *World Bank Russia Economic Report...*, *op.cit.*

Towary objęte sankcjami (bez warzyw i owoców)	17,9	8,1	1	1,9		
Mięso	20,1	8,2	-0,2	1,5		
Wołowina	10,7	6,9	0,5	2,4	3	-1
Wieprzowina	24,6	6,4	-1,5	1,7	30,5	-50,6
Drób	25,6	11,7	0,7	0,5	21,2	-15,8
Ryby i owoce morza	19,1	11,1	1,8	3,8	8,2	-33
Sery	18,2	12,9	2,9	4,1	-11	-55,1
Masło	14,5	5	1,1	1,5	-15,8	-24,3
Mleko i jego przetwory	14,4	4,9	1	1,7	-35	-19,6
Warzywa	22	11,3	8,7	12,9		
Ziemniaki	15,2	-17	12,6	11	-14,9	-3,8
Kapusta	48,4	17	24,4	31,7		
Cebula	25,7	-12,6	11,1	10,5		
Marchew	16,8	-12,2	9	13,6		

Źródło: na podstawie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, *Мониторинг «Об итогах социально-экономического развития Российской Федерации по итогам 2014 г. (Monitoring „O wynikach rozwoju społeczno-gospodarczego Federacji Rosyjskiej w 2014 r.)*, http://economy.gov.ru/wps/wcm/connect/97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429/%D0%98%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B8_2014.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429 (dostęp: 7 lutego 2015 r.).

Bezrobocie w Rosji osiągnęło poziom najniższy w historii: 5,2 proc. ludności w wieku produkcyjnym¹⁰. Związane jest to z tradycyjnym już w Rosji modelem ograniczania wydatków w sytuacji kryzysu poprzez obniżanie wynagrodzeń (co jest stosunkowo proste wobec faktu, że 52 proc. Rosjan zatrudnionych jest w sektorze państwowym), czy przenoszeniem części wynagrodzenia do sfery nieformalnej zamiast zwalniania pracowników, czego przyczyną może być zła sytuacja demograficzna Federacji Rosyjskiej. Rynek pracy pozostaje rynkiem pracownika. Niska mobilność geograficzna pracowników jest kolejną przeszkodą dla przedsiębiorców. Po raz pierwszy jednak od 1999 r.¹¹ zmniejszyły się dochody gospodarstw domowych i płace realne. Spadek w ciągu całego roku wyniósł ok. 1 proc., był jednak bardzo zauważalny w grudniu (-3,5 proc. w stosunku do poprzedniego miesiąca).

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *World Bank database..., op.cit.*

Rezerwy międzynarodowe Federacji Rosyjskiej w 2014 r. zmniejszyły się o ponad 124 mld dolarów, tj. o 24,4 proc. (wobec 28 mld, czyli 5,2 proc. w 2013 r.) i wyniosły 385, 460 mln dolarów¹². Główną przyczyną były interwencje walutowe, prowadzone w celu ograniczenia spadku wartości rubla, a także pomoc dla sektora bankowego. Według stanu na 1 stycznia 2015 r. poziom rezerw międzynarodowych wystarczał na finansowanie importu towarów i usług przez 11 miesięcy. Deficyt budżetowy wyniósł ok. 0,5 proc. PKB. Dług publiczny wzrósł o 1/3, osiągając poziom 14,5 proc. PKB¹³.

Stan sektora bankowego według wskaźników wydaje się być lepszy, niż jest w rzeczywistości. Wskaźnik rentowności aktywów wynosi 1,5 proc., stopa zwrotu kapitału własnego – 12,1 proc., poziom złych długów nie przekracza 7 proc. Jednak Bank Centralny pozostawił bankom dużą swobodę w definiowaniu złych długów, co oznacza, że ich realny poziom może być znacznie wyższy. W grudniu rekapitalizowane zostały ze środków Funduszu Dobrobytu Wniesztorbank, Rosselchozbank i Gazprobank na kwotę prawie 300 mld rubli (4,8 mld dolarów). 69 proc. środków przewidzianych w planie antykryzysowym (ok. 6 mld dolarów) zostanie przeznaczonych na rekapitalizację banków w 2015 r.¹⁴

Wpływ sankcji i kontrsankcji

W lipcu 2014 r. Unia Europejska, Stany Zjednoczone i kilka innych państw wprowadziły sankcje wymierzone w sektor obronny, energetyczny i finansowy Rosji. Spółki, które działają w tych obszarach, mogą się ubiegać wyłącznie o krótkookresowe (30-dniowe) kredyty za granicą. 14 fabryk nie może importować towarów podwójnego przeznaczenia, spółki wydobywcze zostały odcięte od usług, maszyn i urządzeń pozwalających na eksploatację czy eksploatację złóż głębokowodnych, arktycznych, łupkowych czy morskich.

Doświadczenia wskazują, że sankcje nakładane na poszczególne kraje mają wpływ na gospodarki w perspektywie średnio- i długookresowej. Trudno jest oceniać, w jaki sposób uderzyły one w Rosję kilka miesięcy po ich wprowadzeniu, kiedy niedostępna jest jeszcze większość danych statystycznych za analizowany okres.

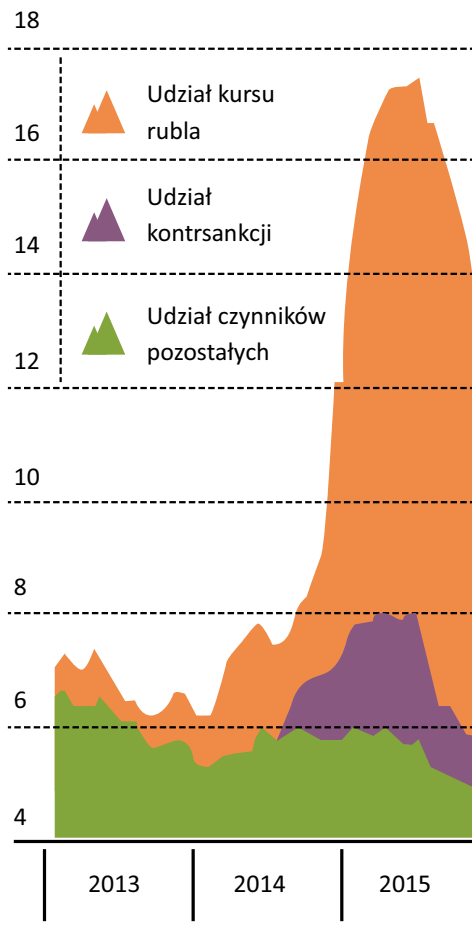
¹² Dane Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej, http://www.cbr.ru/hd_base/?PrtlId=mrrf_m, (dostęp: 20 lutego 2015 r.).

¹³ *Мониторинг...*, *op.cit.*

¹⁴ *World Bank Russia Economic Report...*, *op.cit.*

Z całą pewnością jednak sytuacja geopolityczna i sankcje odstraszały inwestorów. Niejasne perspektywy prowadzenia biznesu i zamknięcie dostępu do rynków finansowych doprowadziły do odpływu kapitału zagranicznego i zahamowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Na początku 2015 r. agencja ratingowa Fitch ogłosiła, że ranking Rosji jest zaledwie o jeden poziom wyższy od „śmieciowego”; agencje S&P i Moody’s zakwalifikowały pozycję Rosji poniżej poziomu inwestycyjnego – decyzje te spowodowane były ogólną sytuacją rosyjskiej gospodarki i stanem sektora bankowego (m.in. w 2014 r. Bank Centralny odwołał licencje 86 banków).

Wykres 2. Udział poszczególnych czynników we wzroście inflacji

Źródło: na podstawie *Kommersant*, <http://www.kommersant.ru/doc/2661230> (dostęp: 30 marca 2015 r.).

Rosyjskie kontrsankcje (roczne ograniczenie importu produktów żywnościowych, wprowadzone we wrześniu 2014 r.) uderzyły najbardziej w samą Rosję – towary objęte sankcjami stanowią, według Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego, 9,5 proc. spożycia żywności i 22,5 proc. importu żywności w Federacji Rosyjskiej, inflacja w tym sektorze w lutym 2015 r. wynosiła ponad 20 proc. Jednocześnie dotyczą one boleśnie tylko wybrane grupy producentów w krajach objętych kontrsankcjami, nie mając dużego wpływu na sytuację całych gospodarek – przykładowo, udział eksportu polskiego do Rosji wynosił w 2013 r. 5,3 proc. (w 2014 r. nastąpił spadek o 1 punkt procentowy), a w strukturze polskiego eksportu do Rosji produkty rolno-spożywcze stanowią 13 proc. Eksport jabłek do Rosji, mimo iż kierowana tam była połowa wszystkich sprzedawanych jabłek, stanowił zaledwie 0,5 proc. wartości całego eksportu Polski, a dwudziestoprocentowy spadek, obserwowany w 2014 r., został częściowo zniwelowany poprzez przekierowanie sprzedaży na rynki Białorusi, Kazachstanu i Serbii¹⁵.

Dzięki kontrsankcjom nowe szanse na współpracę z Rosją otrzymały m.in. trzy wyżej wymienione państwa, stanowiąc rodzaj bazy dla reeksportu do Rosji (ewentualnie zaspokajając popyt wewnętrzny za pomocą importu i wysyłając własne produkty na rynek Federacji Rosyjskiej), ale także Turcja (główne źródło warzyw i owoców), Paragwaj (Rosja kupuje tam zboża) i Brazylia (dostawca mięsa)¹⁶.

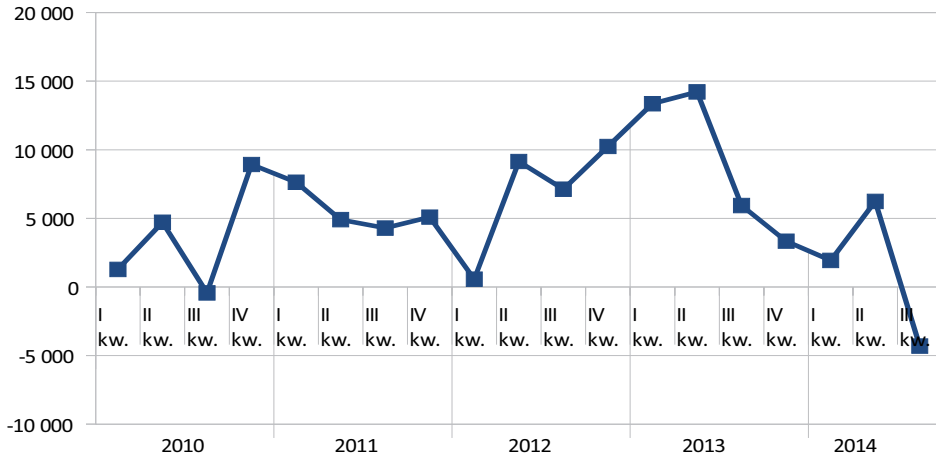
Sankcje i kontrsankcje uderzyły w rosyjską gospodarkę na cztery sposoby: wpłynęły na zamęt na rynku walutowym i deprecjację rubla, spowodowały gwałtowny odpływ kapitału, zablokowały dostęp do międzynarodowych rynków finansowych, doprowadziły do pogorszenia nastrojów konsumencjki. Wartość bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w pierwszych trzech kwartałach 2014 r. była o 47 proc. niższa niż średnia wartość BIZ z tego samego okresu w latach 2011–2013. W pierwszej połowie roku rekordowo wysoki był udział BIZ z Cypru, Wysp Dziewiczych i innych rajów podatkowych, finansowany *de facto* z lokowanego tam kapitału rosyjskiego, tendencja jednak odwróciła się gwałtownie w trzecim kwartale, kiedy do rajów podatkowych wypłynęło z Rosji 5,5 mld dolarów¹⁷.

¹⁵ Dane Ministerstwa Gospodarki z systemu Insigos, <https://insigos.mg.gov.pl/Glowna.aspx> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

¹⁶ Dane Federalnej Służby Celnej, <http://stat.customs.ru/apex/f?p=201:2:4397424271568706::NO::>, (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

¹⁷ *World Bank Russia Economic Review...*, *op.cit.*

Wykres 3. Napływ BIZ do Rosji

Źródło: na podstawie *World Bank database*, <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>, (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

Taka sytuacja jest trudna dla nielicznych rosyjskich, aktywnie rozwijających się gałęzi gospodarki. General Motors, SsangYong Motor i Volkswagen w marcu 2015 r. podjęły decyzję o zamknięciu bądź ograniczeniu produkcji czy montażu na terenie Rosji¹⁸. Rosyjski AwtoWaz, który od wielu lat jest siłowo, za pomocą wysokich dotacji i sztucznie kreowanego zbytu, utrzymywany przy życiu ze względu na jego rolę miastotwórczą (Togliatti, zbudowane dla AwtoWazu, zamieszkuje 720 tys. osób, a istnienie miasta zależy od istnienia fabryki), przyniósł w 2014 r. trzykrotnie wyższą stratę, niż średnia z kilku poprzednich lat – osiągnęła ona aż 25 mld rubli (6 mld dolarów)¹⁹. Zmniejszenie budżetu dla przemysłu kosmicznego wywołuje strajki – opóźnienia w wypłacie wynagrodzeń m.in. osób zatrudnionych przy budowie kosmodromu „Wostoczny” dochodzą do trzech miesięcy²⁰. Linie lotnicze Transaero, Uralskije Avialinii i UTair (największe, po Aeroflocie, spółki

¹⁸ Я. Циноева, К. Мельников, *Концерн окончен (Koncern skończony)*, *Коммерсант* 19 marca 2015 r., <http://www.kommersant.ru/doc/2689311> (dostęp: 20 marca 2015 r.).

¹⁹ А. Распопова, *Автоваз стал больше сокращать, обещать и рекламироваться (AwtoWaz zaczął więcej zwalniać, obiecywać i reklamować)*, portal *Gazeta.ru*, 30 marca 2015 r. http://www.gazeta.ru/auto/2015/03/30_a_6618949.shtml (dostęp: 2 kwietnia 2015 r.).

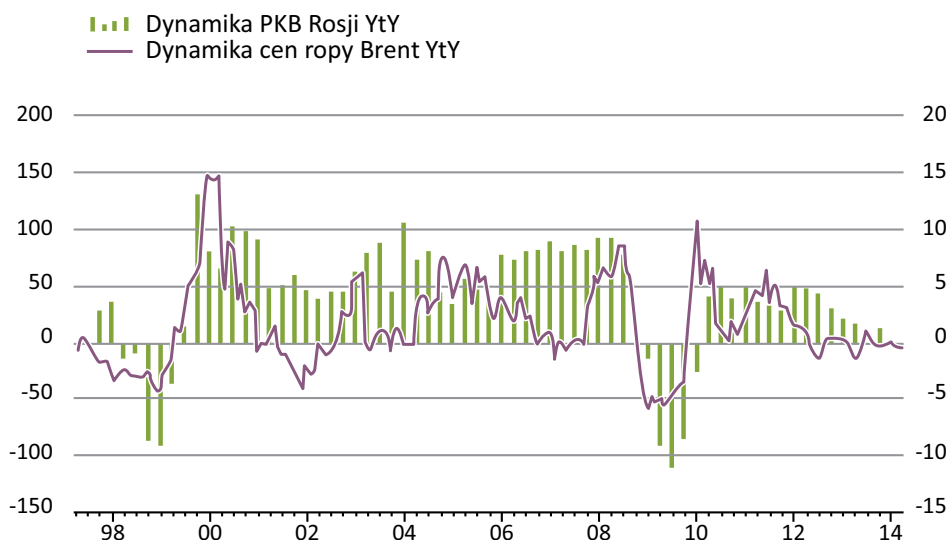
²⁰ Спецстрой: задержки зарплат не замедлили строительства «Восточного», (*Specbudowa: opóźnienia wynagrodzeń nie zahamowały budowy „Wostoczno”*), РИА Новости, 17 kwietnia 2015 r. <http://ria.ru/space/20150417/1059091654.html> (dostęp: 18 kwietnia 2015 r.).

lotnicze w Rosji) poprosiły o wsparcie państwowe w postaci gwarancji Skarbu Państwa²¹. Latem 2014 r. rosyjskie agencje turystyczne masowo ogłaszały upadłość – bankructwo dotknęło również najbardziej prestiżowych operatorów, takich jak Newa, Labirynt czy Wersa.

Problemy strukturalne gospodarki rosyjskiej

Należy podkreślić, że nawet bez sankcji gospodarkę rosyjską czekała co najmniej stagnacja w związku z wyczerpaniem się obecnego modelu rozwoju. Czynnikiem, który doprowadza do recesji, przewidywanej na lata 2015–2016, jest gwałtowny spadek cen ropy, na których opiera się kalkulacja rosyjskiego budżetu.

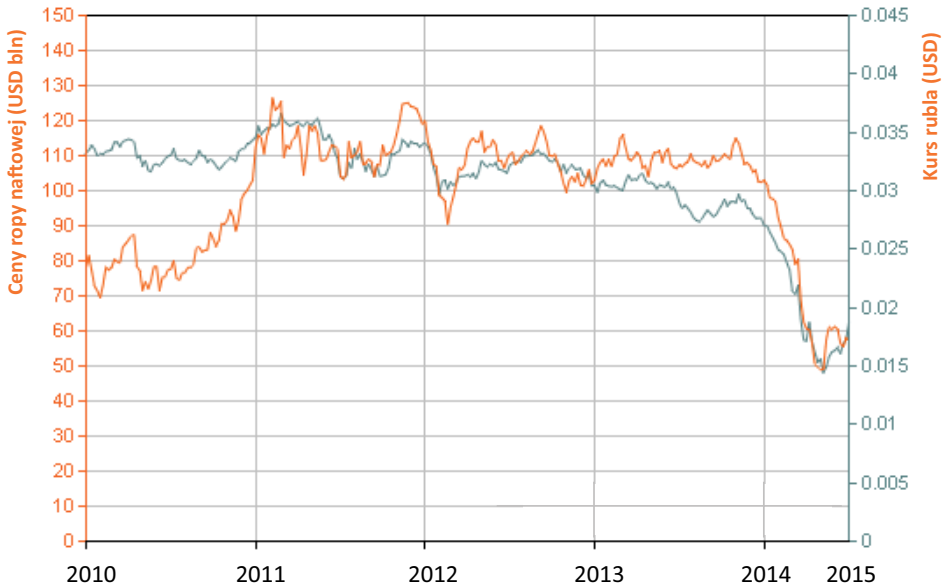
Wykres 4. PKB Rosji i wahania cen ropy naftowej

Źródło: na podstawie Newsland za Thomson Reuters Datastream, <http://newsland.com/news/detail/id/1431843/> (dostęp: 13 kwietnia 2015 r.).

²¹ А. Терентьева, П. Третьяков, *Авиакомпаниям господдержка не нужна (Spółki lotnicze nie potrzebują pomocy państwa)*, Ведомости, No 3755 z 22 stycznia 2015 r. <http://www.vedomosti.ru/business/articles/2015/01/22/aviakompaniyam-pomosch-ne-nuzhna> (dostęp: 10 marca 2015 r.).

Wykres 5. Ceny ropy naftowej i kurs rubla (styczeń 2010 r. – kwiecień 2015 r.)

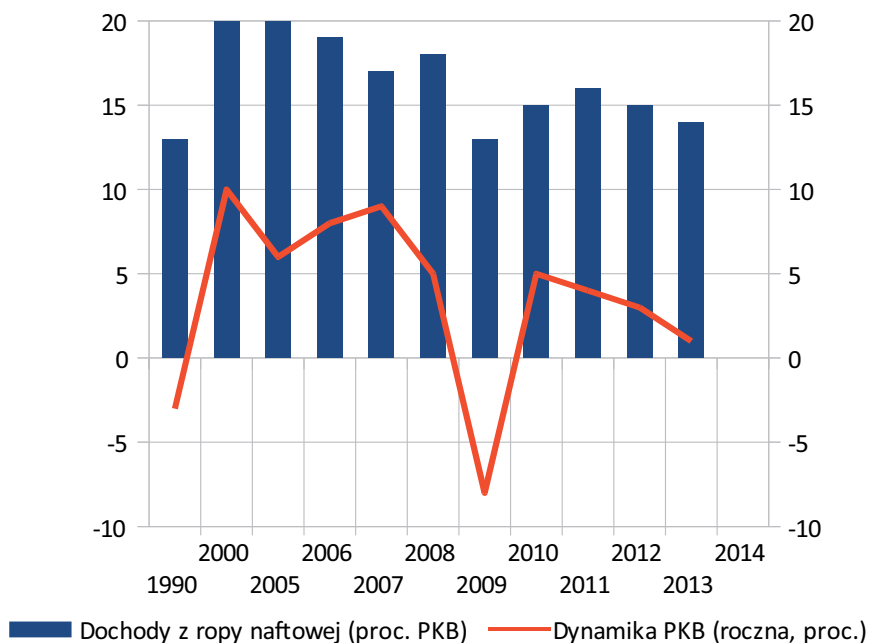

Źródło: na podstawie InfoMine.com, <http://www.infomine.com/investment/metal-prices/crude-oil/15-year/> (dostęp: 13 kwietnia 2015 r.).

Warto zauważyć, że rosyjska gospodarka wykazywała malejącą dynamikę również w latach 2012–2013, kiedy ceny ropy były na wysokim poziomie. Na styczniowym forum w Davos, podczas sesji poświęconej rosyjskiej gospodarce, wicepremier Igor Szuwałow stwierdził, że obecny kryzys jest kontynuacją załamania gospodarczego z 2008 r., z którego Rosja nie zdążyła wyjść²².

Rosja jest dotknięta syndromem holenderskim: wpływy z eksportu surowców zmniejszają motywację do wprowadzenia niełatwych i bolesnych dla społeczeństwa reform gospodarczych, wzrost dochodów społeczeństwa nie łączy się ze wzrostem produktywności i efektywności kapitału, co powoduje zmniejszenie konkurencyjności produktów i biznesu, a także umacnia walutę, co negatywnie wpływa na eksport.

²² Шувалов пообещал россиянам затяжной и тяжелый кризис (Szuwałow obiecał Rosjanom długi i ciężki kryzys), portal Interfaks, 23 stycznia 2015 r., <http://www.interfax.ru/business/419662> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

Wykres 6. Uzależnienie PKB Rosji od dochodów z ropy naftowej

Źródło: na podstawie danych Banku Światowego: *World Bank database*, <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

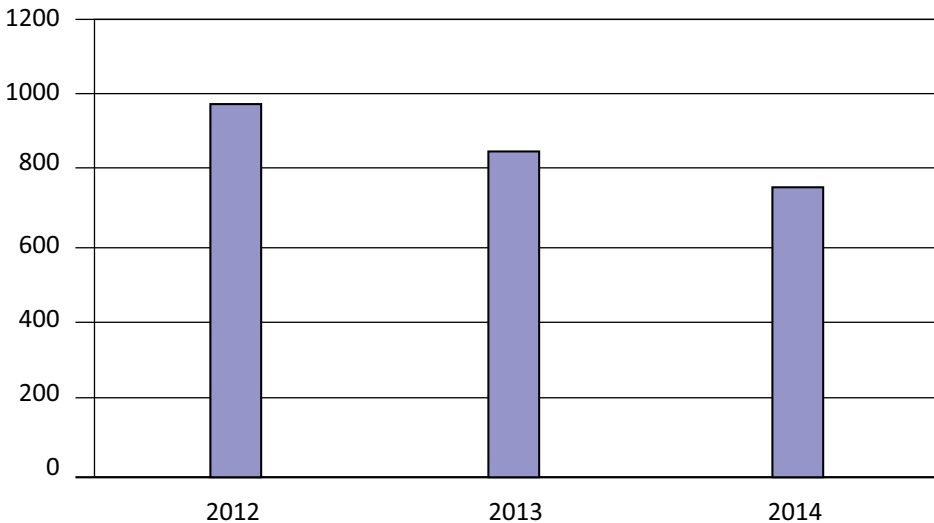
Ponadto, mimo „tłustego” piętnastolecia prezydentury W. Putina, w Rosji wciąż brakuje infrastruktury technicznej: połączeń drogowych i kolejowych, energetyki, wodociągów, istniejąca infrastruktura jest droga w utrzymaniu m.in. ze względu na geograficzną wielkość państwa. Droga M-10 (połączenie Moskwy i Sankt Petersburga, jedna z najbardziej obciążonych rosyjskich tras) do 2013 r. była w fatalnym stanie technicznym, a pokonanie 700 km zajmowało ponad 12 godzin. Dopiero w 2014 r. rozpoczęto budowę autostrady M-11 na tej samej trasie. Ocenia się, że 50 proc. (w niektórych gałęziach gospodarki, m.in. w przemyśle wydobywczym, wskaźnik ten osiąga 90 proc.) maszyn i urządzeń jest wyeksploatowanych. Wymiany wymaga 80 proc. istniejącej infrastruktury gazociągowej²³.

Jednocześnie, mimo wysokich cen ropy, środki przeznaczone na inwestycje w ramach Federalnego Inwestycyjnego Programu Celowanego

²³ А. Гражданкин и С. Кара-Мурза, *Белая книга России. Строительство, перестройка и реформы: 1950–2012 гг.* (Biała księga Rosji. Budowa, pierestrojka i reformy: 1950–2012), <http://centero.ru/whitebook/iznos-osnovnykh-promyshlennykh-fondov> (dostęp: 19 kwietnia 2015 r.).

(Федеральная адресная инвестиционная программа, ФАИП, FAIP) były regularnie obniżane. Warto odnotować, że ze środków FAIP budowane są m.in. rurociągi, a 23 proc. wszystkich środków FAIP w 2014 r. przeznaczonych było na inwestycje w sektorze obronnym²⁴. Ponadto skala lub sens ekonomiczny niektórych inwestycji wydają się nieuzasadnione: obwodnica Sankt Petersburga, magistrała Bajkał-Amurska, mosty we Władywostoku, obiekty olimpijskie w Soczi, stadiony na MŚ 2018 nie są *de facto* inwestycjami, a wydatkami, które generować będą kolejne wydatki²⁵.

Wykres 7. Dynamika wartości FAIP

Źródło: Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, *Мониторинг «Об итогах социально-экономического развития Российской Федерации по итогам 2014 г. (Monitoring „O wynikach rozwoju społeczno-gospodarczego Federacji Rosyjskiej w 2014 r.)*, http://economy.gov.ru/wps/wcm/connect/97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429/%D0%98%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B8_2014.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=97fcd9bd-03b8-4c66-a02f-117d69e48429 (dostęp: 7 lutego 2015 r.).

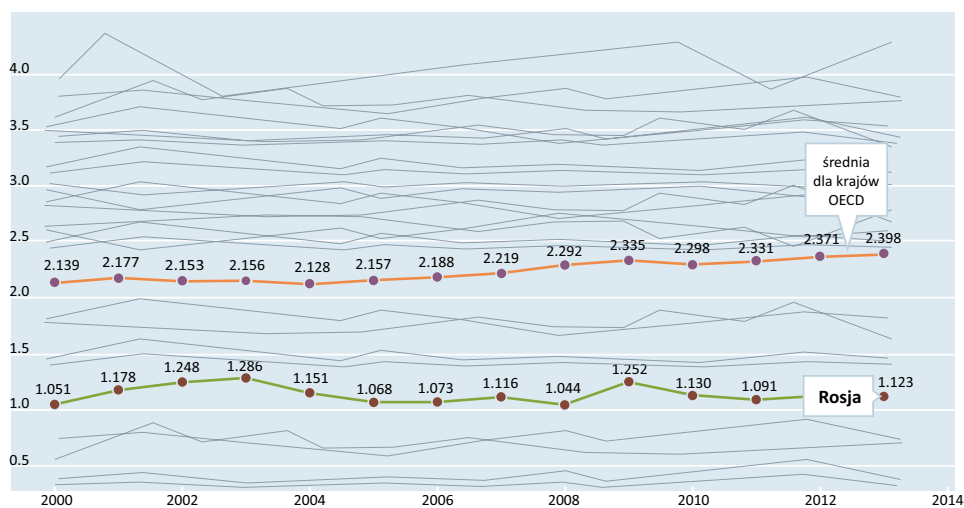
²⁴ *Мониторинг...*, *op.cit.*

²⁵ В. Зубов, *Почему любая модернизация в России заканчивается тупиком (Dlaczego każda modernizacja w Rosji to ślepa uliczka)*, <http://top.rbc.ru/economics/29/09/2014/542578b1cbb20f7362ab05c9> (dostęp: 16 kwietnia 2014 r.).

Kolejnym czynnikiem poważnie ograniczającym możliwości rozwoju rosyjskiej gospodarki jest zła sytuacja demograficzna i kurcząca się zasoby ludzkie oraz ich niewłaściwe umiejscowienie. Najbardziej dochodowe sektory gospodarki są w znacznej części znacjonalizowane, co oznacza, że za ich modernizację i zarządzanie odpowiada kadra urzędnicza – w większości przygotowana do bezpośredniej ochrony interesów państwa, pozbawiona kompetencji menedżerskich, ponadto silnie skorumpowana (Rosja w rankingu korupcji Transparency International znajduje się na 136. pozycji na 175 państw)²⁶. Liczba ludności zmalała o 3 mln w ciągu ostatnich 15 lat. Społeczeństwo starzeje się powoli, ale wyraźnie. Udział osób poniżej 15. roku życia w strukturze demograficznej obniżył się o 3 punkty procentowe – do 15 proc. (udział osób powyżej 65. roku życia pozostaje stały – 13 proc. – przy średniej długości życia 72 lata)²⁷. Bardzo niskie bezrobocie, niska kultura pracy i niska mobilność pracowników pogłębiają problem.

Wysiłki skierowane na modernizację gospodarki okazały się niewystarczające. Wydatki na badania i rozwój są w Rosji jednymi z najniższych na świecie i w 2014 r. stanowiły zaledwie 1,1 proc. PKB²⁸.

Wykres 8. Udział wydatków na badania i rozwój w PKB (%)

Źródło: na podstawie danych OECD: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> (dostęp: 15 kwietnia 2015 r.).

²⁶ Corruption Perception Index 2014, <http://www.transparency.org/cpi2014/results>, (dostęp: 16 kwietnia 2015 r.).

²⁷ World Bank database..., *op.cit.*

²⁸ Dane OECD: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> (dostęp: 15 kwietnia 2015 r.).

Udział technologii zaawansowanych w produkcji Rosji od 2005 r. nie przekracza 6 proc., w rankingu Global Innovation Index 2014 Rosja plasuje się na 49. pozycji na 105 państw (dla porównania, Polska zajmuje miejsce 45.). Nie sprawdza się centralne zarządzanie innowacjami: wśród 130 parków technologicznych efektywnych jest zaledwie 10 proc., nie udało się zrealizować ambitnych założeń miasteczka naukowego Skolkowo, a na organizowanych z wielkim rozmachem pod patronatem prezydenta targach innowacji w przemyśle Innoprom w Jekaterinburgu wystawiają się m.in. szkoły ogólnokształcące²⁹.

Według raportu OECD „znaczne środki zaangażowane są w niskoproduktywne działania”³⁰. Programy uczenia się przez całe życie i programy aktywujące nie są rozwinięte. Nadmierna podaż miejsc pracy zniechęca do zmiany zawodu czy podjęcia działań innowacyjnych. Mimo powszechności wykształcenia, jego jakość nie jest wysoka, nie jest ono również powiązane z potrzebami rynku i biznesem. Wydatki na edukację są na niezadowalającym poziomie. Mimo dobrych osiągnięć w badaniach podstawowych, liczba zgłoszonych patentów pozostaje niższa, niż średnia OECD.

Skutki sankcji sektorowych widoczne będą dopiero w perspektywie długookresowej. Najprawdopodobniej poważnie opóźnią one nowe inwestycje związane z wydobywaniem ropy i gazu, z drugiej strony jednak wobec niskich cen surowców i nieco malejącego popytu mogłyby one zostać odłożone niezależnie od nałożonych ograniczeń. W przypadku sankcji najgroźniejszy dla rosyjskiej gospodarki wydaje się przede wszystkim efekt wizerunkowy.

Wykorzystanie surowców w polityce zagranicznej Rosji

W Strategii energetycznej³¹ Federacji Rosyjskiej z 2014 r. zawarte jest stwierdzenie, że jednym z jej celów jest „utworzenie efektywnego i stabilnego systemu optymalizacji eksportu i konsumpcji wewnętrznej surowców energetycznych (...) w celu zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego i zabezpieczenia interesów geopolitycznych państwa”. Energetyka jest jedną z najważniejszych składowych gospodarki światowej, dlatego możliwości wpływu poprzez „zakręcanie

²⁹ E. Семенова, *Проблемы модернизации российской экономики (Problemy modernizacji gospodarki rosyjskiej)*, <http://riss.ru/analytcs/956/> (dostęp: 16 kwietnia 2015 r.).

³⁰ OECD *Economic Survey: Russian Federation*, <http://www.oecd.org/economy/economic-survey-russian-federation.htm> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

³¹ Pełny tekst: *Энергетическая стратегия Российской Федерации до 2035 г. (Strategia energetyczna Federacji Rosyjskiej do 2035 r.)*, <http://minenergo.gov.ru/activity/energostrategy/> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

kurka” mogą być dość wysokie. Rosja, jako operator największych na świecie złóż gazu ziemnego i czołowy producent ropy naftowej, chętnie wykorzystywała ten mechanizm do celów politycznych: czy to aby „skarcić” przeciwnika (odcięcie dostaw gazu dla Estonii w 2007 r. łączone było ze sprawą przeniesienia pomnika „brązowego żołnierza”), czy to do poważniejszych celów (podwyższenie cen eksportowych na ropę kierowaną do Kirgistanu w 2010 r. doprowadziło do odsunięcia od władzy prezydenta Bakijewa, wybranego po antyrosyjskiej „rewolucji tulipanowej”). Ponadto wertykalna struktura władzy i silne powiązania polityki i energetyki w Rosji umożliwiają błyskawiczne podejmowanie decyzji (np. Gazprom rozpoczął dostawy gazu na tereny kontrolowane przez separatystów na Ukrainie w ciągu trzech godzin od otrzymania polecenia premiera D. Miedwiediewa), co jest niemożliwe w przypadku Unii Europejskiej, z której każdy z 28 członków ma inne priorytety³².

Ze względów historycznych (infrastruktura budowana jeszcze w czasach ZSRR i wynikające z niej uzależnienie surowcowe od Rosji) najbardziej podatne na „zakręcanie kurka” są państwa Wspólnoty Niepodległych Państw, Europy Środkowo-Wschodniej, a także Niemcy. Jednocześnie wydarzenia ze stycznia 2009 r., kiedy w wyniku rosyjsko-ukraińskiego konfliktu gazowego zostały przerwane dostawy do Europy, zachęciły europejskich decydentów do dywersyfikacji dostawców i dokonania znaczących zmian na swoim rynku gazowym. Wybudowano sieć interkonektorów, unowocześniono istniejące gazociągi tak, aby umożliwić przesył rewersowy³³. 19 terminali gazu skroplonego (LNG), w tym litewski terminal w Kłajpedzie i budowany terminal w Świnoujściu, pozwalają na zakup gazu skroplonego od dowolnego dostawcy, niezależnie od istniejącej infrastruktury przesyłowej. Coraz większe znaczenie zaczynają mieć również odnawialne źródła energii oraz energetyka atomowa. W takiej sytuacji manipulacje polityczne, które mogłyby być podejmowane przez Rosję, stają się niebezpieczne dla jej głównego operatora – Gazpromu, którego 95 proc. eksportu skierowanego do krajów poza WNP trafia do Europy i zaspokaja tam ok. 1/3 popytu³⁴. Sukces lat 2008–2009, kiedy podpisano ostatnie kontrakty długoterminowe, nie zostanie już powtórzony. Rosja zdążyła z pomocą Niemiec wynegocjować wybudowanie gazociągu Nord Stream, zyskując w ten sposób bezpośrednią drogę nacisku na Ukrainę,

³² Z. Nowak, J. Ćwiek-Karpowicz, J. Godzimirski, *The power to influence Europe? Russia's grand gas strategy*, „PISM Strategic File”, No.6 (69), March 2015, http://www.pism.pl/files/?id_plik=19367 (dostęp: 30 marca 2015 r.).

³³ Szerzej na ten temat: P. Turowski, *Bezpieczeństwo dostaw gazu dla Grupy Wyszehradzkiej i pozostałych państw Unii Europejskiej*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 30, BBN, Warszawa 2014.

³⁴ J. Lough, *Russia's energy diplomacy*, Chatham House Briefing Paper, May 2011, REP RSP BP 2011/01. http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/19352_0511bp_lough.pdf (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

Białoruś i ewentualnie Polskę, rozpoczęta już budowa gazociągu południowego została przerwana. Nie wiadomo, czy warunki stawiane przez Turcję pozwolą na jego kontynuację w nieco zmienionym kształcie. Inwestycje tego typu, współfinansowane przez odbiorców, w pewnym stopniu zapewniałyby Gazpromowi zbyt.

Według analityków z Chatham House, ceny surowców mogą być również wykorzystywane w bardziej wyrafinowany sposób: utrzymywanie preferencyjnych cen gazu dla Ukrainy demotywoowało jej władze do przeprowadzenia reform, które uniezależniłyby to państwo od Rosji³⁵.

Jak wynika z rosyjskiej strategii energetycznej³⁶, władze zdają sobie sprawę z wyczerpania się możliwości rynku europejskiego. Opracowanie planów związanych z przeniesieniem eksportu ku Azji gwałtownie przyspieszono w związku z kryzysem ukraińskim i sankcjami. Trudno już dochowywać nieformalnej umowy „my damy tani gaz, wy inwestujecie w naszym kraju”, która obowiązywała przez ostatnie lata. Przyspieszenie takie nie leży w interesach Rosji, ponieważ pozwala Chinom dyktować warunki. Podpisana w maju 2014 r. umowa na dostawy i budowę gazociągu „Siła Syberii” jest dla Rosji mniej korzystna, niż planowana budowa gazociągu „Altaj” ze strony zachodniej. „Altaj” dodatkowo pozwoliłby konkurować z dostawcami z Azji Środkowej i można do niego przekierować „europejski” gaz ze złóż Syberii Zachodniej. W tym kontekście warto zauważyć, że Chiny intensywnie inwestują w regionie Morza Kaspijskiego i Azji Środkowej, zmniejszając zależność Azerbejdżanu, Turkmenistanu, Kazachstanu i Uzbekistanu od rosyjskiej infrastruktury przesyłowej.

Rysunek 1. Rozwój gazociągów w kierunku chińskim

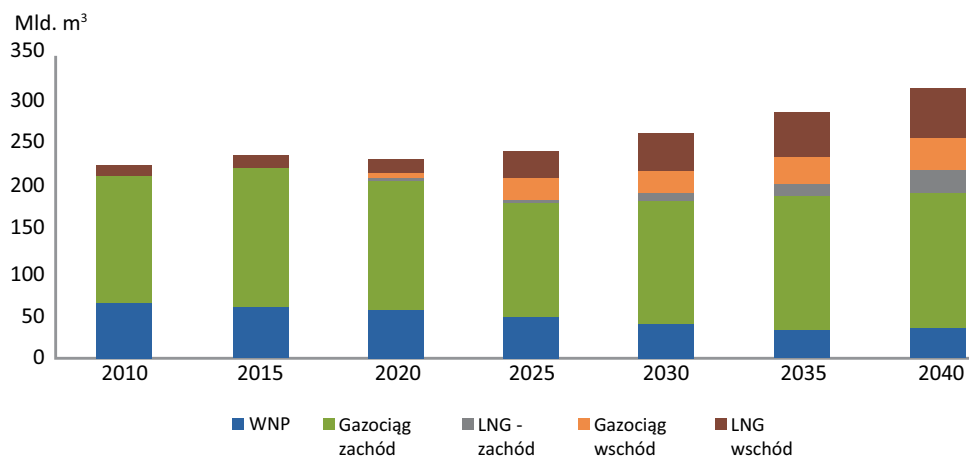
Źródło: na podstawie *Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 г., Институт энергетических исследований РАН РФ (Prognoza rozwoju energetyki świata i Rosji do 2040 r., Instytut Badań Energetycznych Rosyjskiej Akademii Nauk)*, http://www.eriras.ru/files/forecast_2040.pdf (dostęp: 20 kwietnia 2014 r.).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Энергетическая стратегия..., op.cit.*

Istotny jest też fakt, że większość obecnie użytkowanych złóż gazu w Rosji jest wyeksploatowanych w ok. 80 proc. Wykorzystanie nowych zasobów (na Półwyspie Jamalskim, w Syberii Wschodniej i na Dalekim Wschodzie, a także na Dalekiej Północy) czy budowa terminali skraplania gazu wymaga olbrzymich inwestycji – Gazprom jest zobligowany do przeznaczania na ten cel 35 mld dolarów rocznie, co może okazać się niemożliwe w związku ze spadkiem cen surowca i ograniczeniem dostępu do finansowania zagranicznego. Jeszcze w 2008 r. Gazprom uznawany był za trzecią co do wielkości spółkę na świecie, a jego wartość rynkowa wynosiła prawie 345 mld dolarów, pod koniec 2014 r. spadła ona do 51 mld dolarów, co uplasowało giganta gazowego na 184. miejscu³⁷.

Wykres 9. Kierunki eksportu gazu ziemnego z Rosji.

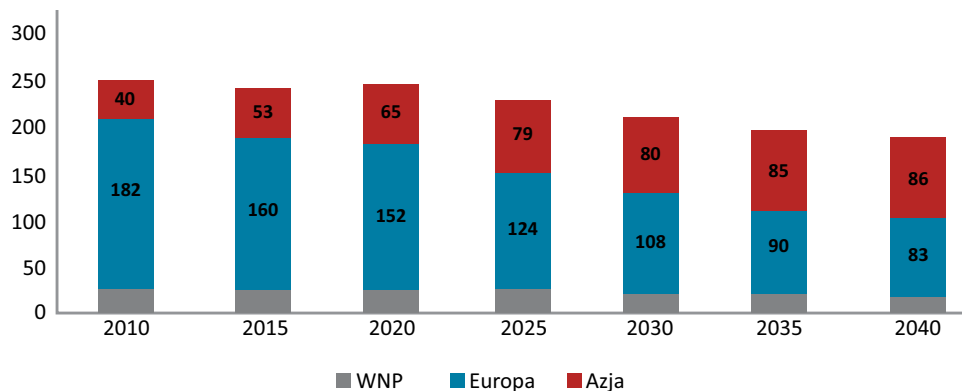
Źródło: na podstawie *Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 г., Институт энергетических исследований РАН РФ (Prognoza rozwoju energetyki świata i Rosji do 2040 r., Instytut Badań Energetycznych Rosyjskiej Akademii Nauk)*, http://www.eriras.ru/files/forecast_2040.pdf (dostęp: 20 kwietnia 2014 r.).

Mimo że Rosja jest również jednym z najbardziej istotnych graczy na rynku ropy naftowej (UE importuje z Rosji 60 proc. zużywanej przez siebie ropy), a także węgla kamiennego (zaspokaja popyt UE w 50 proc.), surowce te nie są wykorzystywane do gry politycznej w takim stopniu jak gaz, przede wszystkim z powodu względnej łatwości fizycznej dywersyfikacji dostaw. Najbardziej perspektywiczne są jednak rynki azjatyckie, wobec tego

³⁷ Z. Nowak..., *op.cit.*

Rosja buduje drugą nitkę ropociągu Syberia Wschodnia – Ocean Spokojny, rozwija system magistrali ropociągowych do Chin i do portu w Primorsku. Według Rosyjskiej Akademii Nauk, w ciągu najbliższego dwudziestolecia eksport w kierunku azjatyckim (przede wszystkim do Chin, Indii i Korei) będzie równy dostawom do Europy³⁸.

Wykres 10. Kierunku eksportu ropy naftowej z Rosji.

Źródło: na podstawie *Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 г., Институт энергетических исследований РАН РФ (Prognoza rozwoju energetyki świata i Rosji do 2040 r., Instytut Badań Energetycznych Rosyjskiej Akademii Nauk)*, http://www.eriras.ru/files/forecast_2040.pdf (dostęp: 20 kwietnia 2014 r.).

Współpraca z Chinami

Według danych Głównego Urzędu Celnego ChRL, w 2014 r. rosyjskochińskie obroty handlowe wzrosły o 6,8 proc., osiągając ponad 95 mld dolarów, z dwunastoprocentowym saldem na korzyść Chin³⁹. Dynamika obrotów była wyższa, niż w przypadku innych partnerów Chin. Z danych Federalnej Służby Celnej FR wynika, że obroty osiągnęły 88 mld dolarów, utrzymując się na podobnym poziomie, jak rok wcześniej. Rosja jest dla Chin 9. co do

³⁸ *Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 г., Институт энергетических исследований РАН РФ (Prognoza rozwoju energetyki świata i Rosji do 2040 r., Instytut Badań Energetycznych Rosyjskiej Akademii Nauk)*, http://www.eriras.ru/files/forecast_2040.pdf (dostęp: 20 kwietnia 2015 r.).

³⁹ http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_ru_trade/ (dostęp: 15 kwietnia 2015 r.).

wielkości partnerem handlowym, Chiny od 2010 r. zajmują pierwszą pozycję w rankingu rosyjskim, wyprzedzając Niemcy.

Wykres 11. Eksport FR do Chin

Źródło: na podstawie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_ru_trade/ (dostęp: 15 kwietnia 2015 r.).

Wykres 12. Import FR z Chin

Źródło: na podstawie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego Federacji Rosyjskiej, http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_ru_trade/ (dostęp: 15 kwietnia 2015 r.).

Struktura rosyjskiego eksportu do Chin w latach 2008–2014 była nieco bardziej zróżnicowana, niż w przypadku innych partnerów - „zaledwie” 71,6 proc. stanowiła ropa naftowa, węgiel i gaz ziemny (wzrost w stosunku do 2013 r. wyniósł 7,4 proc. w przypadku wartości fizycznej i 10,7 proc. w przypadku wartości pieniężnej). Drewno stanowiło prawie 7 proc. rosyjskiego eksportu do Chin (wzrost o 11,1 proc.), połowa to drewno okrągłe. Rosja zaspokajała 17 proc. chińskiego popytu na drewno. Trzecią i czwartą co do wielkości grupy towarowe stanowiły metale kolorowe (3,9 proc.) i ryby

(3 proc.), ponadto Rosja eksportowała rudy (2,9 proc.), produkty chemiczne (2,8 proc., spadek o 20 proc.), nawozy (2,2 proc.), papier i celulozę (1,9 proc.) i kamienie szlachetne (1,2 proc.). Zauważyć należy, że na liście tej praktycznie nie ma towarów przetworzonych w jakikolwiek sposób – Rosja dostarczała przede wszystkim surowce. Wracaly one w postaci maszyn i urządzeń, na które przypadła prawie połowa rosyjskiego importu z Chin. Kolejne pozycje to odzież i obuwiu (19 proc.), a także produkty chemiczne (8 proc.). Jednocześnie Chiny nie będą w stanie zaspokoić rosyjskich potrzeb związanych z działaniem sankcji – ani w przypadku żywności, ani w przypadku technologii podwójnego przeznaczenia czy maszyn górniczych. Rosja nie może też liczyć na całkowite przeorientowanie swojego eksportu gazu i ropy – brakuje niezbędnej infrastruktury i woli chińskiego partnera.

W ostatnich latach wzrosły za to chińskie inwestycje w Rosji – Chińczycy zajmują się przede wszystkim eksploatacją nowych złóż, gospodarką leśną, energetyką, handlem, produkcją AGD, budownictwem i łącznością. Do największych inwestycji należy wykupienie 20 proc. akcji projektu terminalu skraplania gazu Jamał LPG (wartość kontraktu ocenia się na 810 mln dolarów) i 12,5 proc. akcji spółki Urałkalij (producent potasu, wartość kontraktu to 2 mld dolarów). Ogółem w 2013 r. Chińczycy zainwestowali w Rosji ponad 4 mld dolarów (równowartość wszystkich dotychczasowych inwestycji!), wartość inwestycji chińskich w rachunku skumulowanym wynosi 8,6 mld dolarów. Rosyjskie inwestycje w Chinach są bardzo skromne i wyniosły 22 mln dolarów, chociaż należy pamiętać, że znaczna część środków inwestowana jest przez rosyjskie firmy poprzez ich spółki zarejestrowane w Hongkongu.

Ta krótka analiza pokazuje, że rosyjsko-chińskie stosunki handlowe bardziej odpowiadają interesom Chin niż Rosji. Jeżeli tendencje te się utrzymają, to Rosja zostanie „młodszy partnerem” Chin i dostawcą czystych surowców – już dziś postrzegana jest w ten sposób nie tylko przez Chiny, ale również przez Japonię czy Koreę Południową⁴⁰.

Co więcej, Chiny skutecznie wypychają Rosję z rynków środkowoazjatyckich: obroty handlowe Państwa Środka z Uzbekistanem, Kirgistanem, Tadżykistanem, Kazachstanem i Turkmenistanem już w 2010 r. przekraczały obroty Chin z Unią Europejską czy Rosją, Chiny są również głównym

⁴⁰ B. Judah, J. Kobzova, N. Popescu, *Dealing with a post-BRIC Russia*, ECFR, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR44_POST-BRIC_RUSSIA.pdf (dostęp: 10 marca 2015 r.).

inwestorem na tym obszarze, finansując m.in. budowę gazo- i ropociągów w kierunkach przeciwnych do Rosji, a także budując drogi i koleje⁴¹.

Rosja, jako największy producent nośników energii na świecie, i Chiny – drugi co do wielkości konsument energii – mogłyby stworzyć doskonały model współpracy, gdyby nie obawy rosyjskich władz związane z nadmierną, według nich, ekspansją gospodarczo-polityczną Chin, zagrażającą pozycji Rosji, i polityka Chin, ukierunkowana na maksymalną dywersyfikację dostawców. Oba kraje traktują się z dużą dozą nieufności mimo deklaracji składanych na najwyższym szczeblu: memoranda o współpracy nie przerażają się w konkretne kontrakty. Jednocześnie jednak celem Chin nie jest na razie bezpośrednio drażnienie Rosji: Chiny ostrożnie wypowiadają się na temat rosyjskiej polityki zagranicznej, rząd chiński stara się również ograniczać własnych obywateli w dziele kolonizacji Dalekiego Wschodu Rosji⁴².

Sektor zbrojeniowy

W 2010 r. władze rosyjskie zaakceptowały Program przebrojenia rosyjskiej armii, a w marcu 2015 r. *de facto* wycofały się z traktatu o zbrojeniach konwencjonalnych w Europie. Teoretycznie oznacza to dla Rosji możliwość nieograniczonych zbrojeń, wspieranych przez ponad 5 proc. PKB przeznaczanych na potrzeby obronności. Praktycznie jednak sankcje międzynarodowe, konflikt z Ukrainą i problemy strukturalne sektora zbrojeniowego mogą skutecznie uniemożliwić wykonanie Programu przebrojenia. Mimo, że ograniczenia pakietu antykryzysowego nie dotyczą obronności, trudno będzie rzeczywiście uzyskać pełną kwotę 700 mld dolarów, które zostały zaplanowane na realizację Programu. Deprecjacja rubla, wyższe koszty surowców, zakaz sprzedawania do Rosji towarów podwójnego przeznaczenia to czynniki zewnętrzne, które mogą zablokować przebrojenie. Jednak tak samo jak w przypadku całej gospodarki, tak i w tym szczególnym sektorze o wiele poważniejsze zdają się być problemy strukturalne, w tym brak środków na badania i rozwój. Rosyjski przemysł zbrojeniowy dokonuje kolejnych modernizacji wybranych modeli techniki wojskowej (np. czołgu T-72), nie opracowując nowych koncepcji. Wprowadzenie nowych technologii jest długotrwałe i drogie: potrzeba ok. 4–5 lat, aby uruchomić własną

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991–2014*, Wydawnictwo Akademickie, Kraków 2015 r.

produkcję elementów wytwarzanych do tej pory na Ukrainie. Istnieje różnica pokoleniowa między personelem naukowym i technicznym w ośrodkach badawczo-rozwojowych sektora zbrojeniowego, która utrudnia współpracę i tworzenie nowych projektów, ponadto maszyny i urządzenia fabryk zbrojeniowych są często przestarzałe lub wyeksploatowane.

W efekcie trudno jest oczekiwać, że uda się osiągnąć zaplanowany poziom przezbrojenia (70 proc. nowoczesnego uzbrojenia), ponadto w stosunku do za-inwestowanych środków zysk dla gospodarki będzie bardzo nieznaczny. Istnieje też zagrożenie, że Rosji nie uda się zrealizować zaplanowanych kontraktów na sprzedaż broni, co dodatkowo ograniczy wpływ do budżetu państwa⁴³.

Być może rosyjski przemysł obronny ma zadanie być „zbrojnym ramieniem dyplomacji kurkowej” i zwiększać potencjał odstraszenia (czy grożenia) Federacji Rosyjskiej. Polityka taka może prowokować jednak silniejsze mocarstwa do wyścigu zbrojeń, w którym Rosji zabraknie odpowiedniego potencjału.

Podsumowanie

Sankcje w ich charakterze karzącym czy zniechęcającym adwersarza do określonego działania są szczególnym instrumentem w polityce międzynarodowej. Ich skuteczność zależy od wielu czynników wymiernych – realności założonych celów oraz proporcjonalności, adekwatności i ekonomiki stosowanych środków (politycznych, wojskowych, ekonomicznych, technologicznych, finansowych itp.). Współczesna sytuacja globalna (np. niskie ceny ropy i gazu) może istotnie pogłębić dotkliwość takich przedsięwzięć. Dotyczy to także sfery niewymiernej – najogólniej mówiąc, odporności przedmiotu sankcji, w tym zwłaszcza morale społeczeństwa nimi dotkniętego. W dodatku skuteczność sankcji na przestrzeni dziejów wskazuje na wieloznaczny efekt ich stosowania i rezultatów. Elementy te, a szczególnie niematerialny wymiar, utrudniają bezpośrednią ocenę efektywności tego narzędzia.

Starannie kalibrowane sankcje i kontrsankcje w nierównym stopniu dotyczą obu stron – Rosji i Zachodu. Ekstensywna, praktycznie monokulturowa gospodarka rosyjska gorzej sobie radzi z posunięciami USA i Unii Europejskiej, będąc w dużym stopniu uzależniona od zachodnich technologii i produktów niezbędnych dla wysoko zaawansowanych projektów i inwestycji, w tym zwłaszcza w dziedzinie eksploatacji węglowodorów – głównego źródła

⁴³ A. M. Dyner, *The modernisation of the Russian Army: too ambitious for the local defence industry*, „PISM Biulletin” No 31(763), 20 marca 2015 r.

finansowania budżetu Federacji Rosyjskiej. Rosyjskie kontrsankcje nie mają porównywalnego oddziaływania na prężne rynki państw zachodnich, które względnie pomyślnie kompensują straty ekspansją na inne rynki.

Powstaje też pytanie, czy Zachód zdoła utrzymać jednomyślną politykę sankcji wobec Rosji, zważywszy na gospodarczo-handlowe interesy jego różnych aktorów i podmiotów.

Analitycy zastanawiają się, czy głęboka recesja, która pod wpływem sankcji może z czasem zamienić się w krach gospodarczy, nie jest zbyt wysoką ceną za pozbawiony wszelkiej infrastruktury półwysep krymski i możliwość wpływania na zniszczony przez wojnę przemysłowy fragment południowo-wschodniej Ukrainy. I odpowiadają: „rzutowanie zachodnich wartości i racji na sposób podejmowania decyzji Kremla jest bezowocne”. 15 lat niemal nieprzerwanego wzrostu gospodarczego i niespotykanej w historii Rosji stabilności politycznej daje W. Putinowi poparcie społeczne, które bardzo trudno będzie zburzyć⁴⁴. Aneksja Krymu, entuzjastycznie przyjęta przez rosyjskie społeczeństwo i związane z tym nastroje antyzachodnie, nacjonalistyczne, zwiększyły akceptację dla prezydentury W. Putina do ponad 80 proc.⁴⁵, które trudno byłoby utrzymać w inny sposób przy pogarszającej się sytuacji gospodarczej.

Nie sposób na tym etapie w sposób zdecydowany oceniać wpływu sankcji i kontrsankcji na sytuację gospodarczą Rosji i jej społeczeństwa. Jak wspomniano, nie musi być to bilans jednoznaczny. Paradoksalnie pozytywnym dla Rosji może też okazać się zwiększenie potencjału wytwórczego gospodarki rosyjskiej w sektorach pozasurowcowych. Ponadto Rosja, tracąc jedne więzi gospodarcze, zyskuje nowe, m.in. umacnia się jej obecność na Białorusi, skądinąd wbrew woli rządzących tym krajem. Zmuszenie Rosji poprzez sankcje do pogłębienia współpracy z Chinami zdecydowanie wzmocni rolę geopolityczną Państwa Środka w świecie, co może mieć nieprzewidziane skutki dla międzynarodowej gospodarki i bezpieczeństwa.

Niezmiennym decydującym czynnikiem dla Rosji pozostaje cena baryłki ropy. Znaczenie tego elementu wykracza poza sferę ekonomiczną, rzutując także na podejmowane w Moskwie decyzje dotyczące polityki zagranicznej, choćby związane z rosyjskim zaangażowaniem w kryzysy na Bliskim Wschodzie. Wyłączyć z gry znaczących konkurentów i podnieść przy tym cenę surowca – to marzenie kremlofskich decydentów. Rosja może odwlec zmiany, lecz nie ucieknie łatwo od koniecznych reform strukturalnych.

⁴⁴ M. Phillips, *How much more economic pain can Vladimir Putin take*, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-02/how-much-more-economic-pain-can-vladimir-putin-take> (dostęp: 10 kwietnia 2015 r.).

⁴⁵ Dane Centrum Levada, <http://www.levada.ru/eng/indexes-0> (dostęp: 20 kwietnia 2015 r.).

